

РУБАН О. О.,
здобувач кафедри цивільного права № 2
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.513(477+4)

ВІДШКОДУВАННЯ ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ МОРАЛЬНОЇ (НЕМАЙНОВОЇ) ШКОДИ В УКРАЇНІ І ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

У статті досліджено питання відшкодування моральної (немайнової) шкоди фізичним особам в Україні і зарубіжних країнах. Розглянуто різні теоретичні і практичні підходи до проблеми відшкодування моральної (немайнової) шкоди в країнах Євросоюзу. Достатню увагу приділено розгляду практики компенсації моральної (немайнової) шкоди Європейським судом з прав людини.

Ключові слова: зобов'язання з відшкодування шкоди, відшкодування моральної (немайнової) шкоди фізичним особам, досвід застосування практики Європейського суду з прав людини в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

В статье исследованы вопросы возмещения морального (неимущественного) вреда физическим лицам в Украине и зарубежных странах. Рассмотрены различные теоретические и практические подходы к проблеме возмещения морального (неимущественного) вреда в странах Евросоюза. Достаточное внимание уделено рассмотрению практики компенсации морального (неимущественного) вреда Европейским судом по правам человека.

Ключевые слова: обязательства по возмещению вреда, возмещение морального (неимущественного) вреда физическим лицам, опыт применения практики Европейского суда по правам человека по делам о возмещении морального (неимущественного) вреда.

The article explored the issue compensation for moral (non-property) damage to individuals in Ukraine and abroad. Analyzed different theoretical and practical approaches to the problem compensation for moral (non-property) damage in the European Union. Sufficient attention is paid to the practice also compensation for moral (non-property) damage to the European Court of Human Rights.

Key words: obligations to compensate for damage, compensation for moral (non-property) damage to individuals, experience of the European Court of Human Rights in cases of compensation for moral (non-property) damage.

Вступ. На сучасному етапі розвитку Україна як демократична держава стоїть на шляху прагнення до європейських стандартів якості життя, позитивних змін в суспільстві, що потребує вирішення також питання про повноцінне, своєчасне та повне відшкодування шкоди працівникам (робітникам, службовцям), які працюють не тільки за трудовими, а і цивільно-правовими договорами. Тому міжнародний досвід, адаптований до умов України, може бути корисним за умов реалізації завдань, пов'язаних із поліпшенням стану охорони праці в нашій державі. У світовій практиці у сфері охорони праці успішно застосовуються підходи, в основі яких лежить принцип запобігання нещасним випадкам і професійним захворюванням.

Постановка завдання. Отже, метою цієї статті є дослідження різних підходів до відшкодування фізичним особам моральної (немайнової) шкоди. Зокрема, порядок відшкодування фізичним особам моральної (немайнової) шкоди в Україні та країнах Євросоюзу.

Результати дослідження. До джерел українського права, які лежать в основі захисту прав працівників згідно зі ст. 17 Закону України від 23 лютого 2006 р. «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», відноситься Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та практика Європейського суду з прав людини (далі – Євросуд). У свою чергу, ст. 41 Конвенції передбачає право на «справедливу сатисфакцію», яка поєднується з нормами ст. 13 Конвенції (право на ефективний засіб юридичного захисту). Цікаво, що з самого початку право на справедливу сатисфакцію передбачало лише відшкодування матеріальної шкоди [1, с. 104]. У наступному, з врахуванням динамічного тлумачення вказаної норми, «справедлива сатисфакція стала полягати у відшкодуванні як матеріальної шкоди, так і моральної (немайнової) шкоди, а також у відшкодуванні розходів та витрат» [2, с. 306–310]. Починаючи з 1991 р., Євросуд у результативній частині рішення почав включати положення про сплату заявникові компенсації протягом трьох місяців від дня винесення рішення, а з 1996 р. зазначав про нарахування і виплату з конкретної суми компенсації процентів у разі недотримання строку виконання цієї вимоги [3]. В окремих рішеннях при визначенні справедливої сатисфакції Євросуд не розділяє майнову і моральну (немайнову) шкоду, а «розглядає їх у сукупності як один вид шкоди, і відшкодовує однією сумою» [4, с. 38].

Розглядаючи різні теоретичні і практичні підходи до проблеми відшкодування моральної (немайнової) шкоди, не можна не звернути увагу на своєрідність вирішення цього питання в країнах романо-германської системи права.

Так, у французькому законодавстві прослідковується використання інституту моральної шкоди для договірної відповідальності. Рішення за такими справами обґрунтовуються судами тим, що Цивільний Кодекс Франції не обмежує вимоги про відшкодування збитків у договірних відносинах тільки матеріальною шкодою. Підставою є ст. 1149 ЦК Франції, яка встановлює загальне правило про відшкодування завданої шкоди. Крім того, вважається, що немає жодних підстав розв'язувати проблему відшкодування моральної (немайнової) шкоди залежно від того, належить ця вимога до порушення договору чи до правопорушення (делікту) [5].

Аналогічний підхід існує й у законодавстві Швейцарії, де можливість відшкодування моральної шкоди передбачена, в принципі, для деліктних зобов'язань. У той же час фахівці відмічають, що положення абз. 3 ст. 99 Швейцарського Зобов'язального Закону надають змогу поширити можливість відшкодування моральної (немайнової) шкоди і на договірні зобов'язання [6, с. 136].

Зовсім інший підхід із приводу відшкодування моральної (немайнової) шкоди існує в праві ФРН. Загальним положенням § 253 НЦУ встановлюється, що відшкодування моральної (немайнової) шкоди можливе тільки у випадках, прямо передбачених законом, тобто право ФРН у цьому питанні посідає найбільш обережну позицію. Широко допускаючи конкуренцію позовів, суди ФРН керуються правилом, відповідно до якого моральна шкода за порушення договірних зобов'язань може бути відшкодована лише в тому випадку, якщо в потерпілого є підстави одночасно і для деліктного позову. Таким чином, ставлячи можливість відшкодування моральної шкоди в залежність від порушення абсолютних прав, право ФРН значно звужує рамки застосування інституту моральної шкоди при порушенні договірних зобов'язань, зокрема в порівнянні з французьким правом.

Отже, на наш погляд, можна вважати, що в країнах Європи, як і в Україні, запроваджується можливість отримання потерпілою особою відшкодування моральної (немайнової) шкоди не тільки в недоговірних відносинах, а і за цивільно-правовими договорами (зокрема, за договором підяду). Тобто сфера застосування правових норм ст. 1196 ЦК України виходить за межі традиційних не договірних зобов'язань, охоплюючи й окремі договірні зобов'язання.

Згідно зі ст. 153 КЗпП України на всіх підприємствах, в установах, організаціях мають створюватися безпечні і нешкідливі умови праці. Забезпечення безпечних і нешкідливих умов праці покладається на власника або уповноважений ним орган. Оскільки зазначена норма зобов'язує роботодавця створювати для всіх працюючих безпечні й нешкідливі умови праці, то на нього покладено й матеріальну відповідальність за шкоду, завдану працівникові порушенням передбачених цією статтею обов'язків. Як зазначають деякі науковці з цього приводу, власник підприємства,

установи і організації або уповноважений ним орган несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну працівникові каліцтвом або іншим пошкодженням здоров'я, пов'язану з виконанням ним трудових обов'язків [7, с. 9]. На жаль, як зазначає В.І. Щербіна, в чинному законодавстві України відсутнє чітке формулювання підстав матеріальної відповідальності працедавця [8, с. 53].

Також серед науковців існують різні точки зору стосовно притягнення роботодавця до матеріальної відповідальності. Одні вчені вважають, що в даному випадку матеріальну відповідальність роботодавець не несе. Так, С. Дріжчана вважає, що з прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» матеріальну відповідальність за заподіяння шкоди працівникові ушкодженням здоров'я при виконанні ним трудових обов'язків вже несе не роботодавець, а страховик (Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань) [9, с. 457, 458]. Інші дотримуються думки, яку ми також поділяємо, що роботодавець зобов'язаний відшкодувати шкоду в тій частині, в якій вона не відшкодовується страховиком [10, с. 240]. При цьому роботодавець зобов'язаний своєчасно сплачувати внески до Фонду. А останній, у свою чергу, відповідно до ст. 23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» [11] у разі настання страхового випадку зобов'язаний у встановленому законодавством порядку своєчасно та в повному обсязі відшкодувати шкоду, заподіяну працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті.

Як зазначає В.І. Щербіна, ряд положень національних актів України з охорони праці значно переважають за рівнем гарантій міжнародні, але останні, маючи скоріше політичне значення, дозволяють міжнародним організаціям впливати на загальний рівень трудових прав працівників у цій сфері [12, с. 248]. Зокрема, Конвенціями Міжнародної організації праці (далі – МОП) в галузі охорони праці відображено три основні принципи, які становлять основу міжнародних стандартів, а саме: 1) праця має здійснюватися в умовах здорового і безпечного виробничого середовища; 2) умови праці не повинні завдавати шкоди здоров'ю працівника і принижувати його людську гідність; 3) праця повинна надавати реальну можливість для розвитку особистості, самореалізації та служіння суспільству [13].

З 20 березня 2007 року згідно із Законом України від 23 лютого 2007 року № 717-V «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» втратили чинність положення ст. ст. 21, 28 та 34 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, яке спричинило втрату працездатності» щодо обов'язку Фонду відшкодувати моральну шкоду. Таким чином, вказані правовідносини регулюються ст. 237-1 КЗпП України та ст.ст. 1166, 1168 ЦК України, які являються юридичною підставою для відшкодування роботодавцем заподіяної моральної шкоди.

Так, зокрема, статтею 237-1 КЗпП України [7] передбачено відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди працівнику, якщо порушення його законних прав призвело до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя. Частиною 2 цієї статті встановлено, що порядок відшкодування моральної шкоди визначається законодавством, тобто це відповідні норми ЦК України [13], зокрема, ч. 3, 4, 5 ст. 23, п. 1 ст. 268, ст.ст. 1167, 1168 цього Кодексу.

Стосовно роз'яснень, що містяться у п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [14], за наявності порушення прав працівника у сфері трудових відносин, зокрема виконання робіт у небезпечних для життя і здоров'я умовах, яке призвело до його моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків чи вимагає від нього додаткових зусиль для організації свого життя, обов'язок із відшкодування моральної (немайнової) шкоди покладається на власника або уповноважений ним орган, незалежно від форми власності, виду діяльності чи галузевої належності.

У свою чергу, слід відзначити, що на даний період у чинному законодавстві відсутні чіткі норми, якими було б закріплено порядок відшкодування моральної шкоди, завданої загибеллю працівника внаслідок нещасного випадку на виробництві, членам його сім'ї. Незважаючи на те, що Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» зазначені правовідносини взагалі не врегулює, в положеннях ЦК України вони також не знайшли своєї достатньої конкретизації. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1167 ЦК України [13] моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті. Таким чином, указана норма встановлює загальне правило, відповідно до якого відповідальність за заподіяння моральної шкоди настає за наявності загальної підстави – наявності моральної (немайнової) шкоди, а також за наявності всіх основних умов відповідальності, а саме: неправомірної поведінки, причинного зв'язку та вини заподіювача.

Заслуговує уваги практика компенсації моральної шкоди Європейським судом з прав людини. Не отримавши справедливої компенсації у своїй державі, особи, що проживають в країнах, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основних свобод, які вважають, що їм заподіяно моральну шкоду, можуть звернутися зі скаргою до Європейського суду з прав людини для отримання справедливої компенсації за завдані страждання. В Європейському Суді з прав людини застосовується термін «компенсація» моральної шкоди. Так, Постановою Європейського Суду з прав людини від 10.02.2011 за скаргою № 30499/03 у справі «Дубецький проти України» сім'я Дубецький-Найд заявила про суму в 32 000 євро в якості компенсації моральної шкоди, сім'я Гаврилюків-Ваків заявила про компенсацію моральної шкоди в розмірі 33 000 євро за їх фізичні страждання у зв'язку з проживанням в небезпечній середовищі, а також за психологічний стрес у зв'язку з порушенням їх повсякденного життя. Суд погодився з доводами заявників і присудив їм в повному обсязі суми, зазначені в скарзі, в якості компенсації за моральну шкоду.

На сьогодні країни Євросоюзу приділяють значну увагу пошукам шляхів, що ведуть до поліпшення виробничого середовища, посилення охорони праці. Завдяки цьому створено Європейську фундацію з поліпшення умов життя та праці, яка є однією з організацій Євросоюзу [15, с. 110; 16].

Стратегічна мета Європейської фундації полягає в забезпеченні високої якості, своєчасних і актуальних знань у напрямку поліпшення умов життя та праці в чотирьох пріоритетних напрямках:

- 1) підвищення позитивного впливу на ринку праці і боротьби з безробіттям шляхом створення робочих місць, поліпшення функціонування ринку праці та сприяння інтеграції знань;
- 2) поліпшення умов праці та забезпечення стійкою роботою впродовж всього життєвого циклу;
- 3) розвиток виробничих відносин із метою забезпечення справедливих і продуктивних рішень у контексті зміни політики;
- 4) підвищення рівня життя та сприяння соціальної згуртованості в умовах економічної і соціальної нерівності.

Висновки. У країнах Європи, як і в Україні, запроваджується можливість отримання потерпілою особою відшкодування моральної (немайнової) шкоди не тільки в недоговірних відносинах, а і за цивільно-правовими договорами (зокрема, за договором підряду). Тобто сфера застосування правових норм ст. 1196 ЦК України виходить за межі традиційних недоговірних зобов'язань, охоплюючи й окремі договірні зобов'язання. Кожна фізична особа, не отримавши справедливої компенсації у своїй державі, особи, що проживають у країнах, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини й основних свобод, які вважають, що їм заподіяно моральну шкоду, можуть звернутися зі скаргою до Європейського суду з прав людини для отримання справедливої компенсації за завдані страждання.

Тож подальше впровадження удосконалення діючого законодавства та сприйняття європейського досвіду у сфері захисту прав працівників, зокрема належне та ефективне правове регулювання охоронних деліктних відносин, справедливе відновлення порушених прав особи

сприятиме підвищенню поваги до права в суспільстві, розвитку громадянського суспільства та світовому визнанню України як правової держави.

Список використаних джерел:

1. Гомьен Д. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика / Д. Гомьен, Д. Харрис, Л. Зваак. – М. : Изд-во МНИМП, 1998. – С. 104.
2. Паліюк В.П. Справедлива сатисфакція в контексті ст. 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод / В.П. Паліюк // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П.Є. Казанського : матер. Третьої Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 2-3 листопада 2012 р.) / відп. за випуск М.І. Пашковський ; Нац. ун-т «одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2012. – С. 306–310.
3. Зайцев Ю. Ефективність рішень Європейського суду з прав людини, або справи, розглянуті з 1959 по 1998 рік / Ю.Зайцев // Європейський суд з прав людини. Базові матеріали. Застосування практики. – К. : Український центр Правничих Студій, 2003. – С. 267.
4. Сиротенко С. До питання про правові засоби компенсації моральної шкоди у контексті рішень Європейського суду з прав людини / С. Сиротенко // Адвокат. – 2006. – № 5. – С. 38.
5. Галянтюк М.К. Відшкодування моральної та матеріальної шкоди : [навч. посіб.] / [М.К. Галянтюк, А.Б. Гриняк, А.І. Дрішлюк та ін.] ; за ред. М.К. Галянтюка. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – С. 406.
6. Забара І.М. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди в міжнародному приватному праві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І.М. Забара. – К., 2002. – С. 136.
7. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
8. Щербіна В. Підстави притягнення роботодавця до матеріальної відповідальності / В. Щербіна // Підприємство, господарство і право. – 2007. – № 4. – С. 53–56.
9. Бабаскін А.Ю., Баранюк Ю.В. та ін. Трудове право України : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [А.Ю. Бабаскін, Ю.В. Баранюк]. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 608 с.
10. Хуторян Н.М. Теоретичні проблеми матеріальної відповідальності сторін трудових правовідносин / Н.М. Хуторян. – К. : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 264 с.
11. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р., № 1105-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст. 403.
12. В.І. Щербіна. Трудове право України : [підручник] / [В.І. Щербіна]. – К. : Істина, 2008. – 384 с.
13. «Что такое МОТ? Чем она занимается» / Издание бюро МОТ в Москве. – М., 2000. – С. 36.
13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
14. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» № 6 від 27 березня 1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
15. Керб Л.П. Основи охорони праці: навчальний посібник / Л.П. Керб. – К. : КНЕУ, 2003. – 215 с.
16. European Foundation for the Improvement of Living and Working [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurofound.europa.eu/>.

